

Den sydafrikanska drömmen och de tre stötestenarna

De flesta sydafrikaner hoppas på en bättre framtid. Sydafrikas ekonomi har dock stora problem med både tillväxt och sysselsättning, vilket minskar utrymmet för omfördelning. Artikeln behandlar ett antal stötestenar som kan göra att den sydafrikanska drömmen förblir en dröm: Hinder för tillväxt, växande ekonomiska och sociala klyftor och en ogynnsam politisk utveckling.

1. Den afrikanska renässansen och den sydafrikanska drömmen

Sydafrikas president Thabo Mbeki har en vision om en afrikansk renässans (Mbeki [1998], Corrigan [1999], Mulemfo [2000]). Den politiska frigörelsen blev inte den frigörelse som de afrikanska ledarna hade hoppats på. Det kalla kriget gjorde att stormakterna hade ett intresse av att kontrollera händelserna i Afrika. Regeringarna blev korrupta och ineffektiva. Nu har tiden kommit att slutligen göra sig kvitt dessa regeringar och skapa starka moderna ekonomier (Mbeki [1998, s 248]). Nyckelorden är demokrati, tillväxt, sysselsättning och basbehov. Sydafrika kan bli ett föregångsland i en process som gör det tjugo-

första århundradet till Afrikas århundrade. Samtidigt krävs att strävandena blir till en kontinental massrörelse grundad på solidaritet.

Även Mbekis landsmän drömmer (Hunt & Lascaris [1998]). Nästan alla i regnbågsnationen delar visionen av ett samhälle som vilar på demokratisk grund, ger lika möjligheter och gör det möjligt att leva i sämja. Sysselsättning är viktig, för utan arbeten kommer stora grupper att fortsätta att leva i fattigdom. Kopplad till drömmen om ett jobb är drömmen om en utbildning. Apartheidsystemet var oerhört effektivt vad gällde att hindra afrikaner från att ta sig genom mer än en dålig grundskoleutbildning, och utan utbildning är chanserna på arbetsmarknaden små. Gemene man drömmer också om hälso- och sjukvård och om en anständig bostadsstandard.

Företagarna har drömmar om växande inkomster och marknader, där de kan förverkliga sina projekt, utan statlig inblandning, där kapital från utlandet och ett högt inhemskt sparande väntar på lönsamma investeringsprojekt. Politikerna delar företagarnas och massornas drömmar, men har också egna. ANC (African National Congress) vill ha den dominans som gör att partiprogrammet kan förverkligas. Motståndarna drömmer om minskad

MATS LUNDAHL är professor i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Han har bl a forskat om apartheidsystemets ekonomi och ekonomisk politik i Sydafrika. LENNART PETERSSON är docent vid nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet. Han har bl a forskat om ekonomisk integration och politik i södra Afrika, särskilt Lesotho.

ANC-dominans och en ökad roll för oppositionen.

Konkret har den sydafrikanska drömen manifesterats i ANC:s *Reconstruction and Development Programme (RDP)*, som partiet gick till val på 1994 och som efter valet blev samlingsregeringens ekonomisk-politiska program (ANC [1994]). RDP är till största delen ett basbehovsprogram. De viktigaste målen är tioårig kostnadsfri och obligatorisk skola, nya bostäder, elektricitet, rinnande vatten och toaletter, förbättrad hälso- och sjukvård samt jord till de jordlösa.

Tyvärr har det varit lättare att sätta upp målen än att förverkliga dem. Programmet skulle genomföras på fem år, men med den låga tillväxttakten i den sydafrikanska ekonomin visade sig detta omöjligt. Implementeringen av RDP skulle kräva att investeringarna i infrastruktur ökade med över 20 procent per år, att jämföras med en möjlig ökning på 7,5 procent vid en realistisk tillväxttakt (Ministry in the Office of the President [1996, s iv–vii]).

Som en följd av detta infördes en ny ekonomisk strategi, *Growth, Employment and Redistribution (GEAR)* (Department of Finance [1996a, b]), för att öka tillväxttakten genom att stimulera utbudssidan i ekonomin, främst genom signaler om att regeringen förde en ansvarsfull politik. Genom att dra ner budgetunderskottet, pressa ner inflationstakten, hålla en realistisk växelkurs, privatisera statsföretag, skapa löneflexibilitet, öppna ekonomin och stimulera investeringarna skulle hjulen förmås att rulla snabbare.

I vilken utsträckning GEAR har lyckats är diskutabelt. Tillväxttakten sedan 1996 är inte imponerande. 1996 växte BNP i reala termer med 3,2 procent, 1997 med 2,5 procent, under 1998 med 0,6 procent, 1999 med 1,9 procent och 2000 med 3,1 procent (Republic of South Africa [1997, 1999, 2000, 2001a, b, c]). I samtliga fall utom 1996 låg dessa siffror klart under det scenario som presentera-

des i GEAR (Department of Finance [1996b, s 12–13]), och utan en tillväxt på 6 procent 2000 lär det inte ha gått att nå målen.

Kommer det då inte att gå att förverkliga den sydafrikanska drömen? Vi skall inte försöka oss på några bestämda prognoser. Det finns emellertid ett antal möjliga stötestenar på vägen som kan stjälpa eller allvarligt försena projektet. Artikeln handlar om dessa stötestenar: Risken för ekonomisk stagnation, ökade klassklyftor och en ofördelaktig politisk utveckling.

2. Den första stötestenen: Ekonomisk stagnation

Den sydafrikanska ekonomin har svårt att ”komma igång”. Mellan 1996 och 1998 sjönk tillväxttakten i de privata investeringarna från 6,1 till –0,7 procent och under 1999 ägde en nedgång på ytterligare 5,5 procent rum (Marais [2001, s 172]). Under 2000 och 2001 verkar en viss uppgång ha skett (Republic of South Africa [2001a, s 2, 2001b, s 2]), men om den blir bestående är för tidigt att uttala sig om.

Regeringens tanke är att en stabil ekonomisk-politisk miljö ökar investeringsviljan. Budgetunderskottet har minskats från 7,9 procent av BNP 1992/93 (Department of Finance [1996b, s 17]) till 1,9 procent 1999/2000. För 2000/2001 beräknas en något högre siffra, 2,4 procent, med en minskning till 2,1 procent 2003/04 (National Treasury [2001, s 44]). Samtidigt har penningpolitiken varit återhållsam. I oktober 2001 låg inflationstakten på 5,9 procent (Republic of South Africa [2001c, s 3]). Man har också med god marginal lyckats undvika en övervärdering av valutatan, men stabiliseringen har det gått sämre med. I februari 2002 hade randen sjunkit till sin lägsta kurs någonsin mot dollarn (11,6 rand) (South African Reserve Bank [2002]). Ekonomin har också avreglerats sedan 1994. Sydafrika är medlem av WTO och har avvecklat den protektionism som funnits ända sedan 1920-talet (Holden

[2001]). Privatisering av de statliga företagen har påbörjats.

Frågan är hur den privata sektorn uppfattar signalerna. För att företag skall investera måste de tro att det finns en marknad som växer. En återhållsam ekonomisk politik dämpar efterfrågan. Det är långt ifrån säkert vilka signaler regeringen skickar ut och vad som är hönan och vad som är ägget i den goda spiralen (Lundahl [2001]).

Växer den interna marknaden för långsamt måste man satsa på världsmarknaden. Mineralexporten förmår emellertid inte längre ”dra” ekonomin och det är inte riktigt klart var Sydafrikas komparativa fördelar inom industrin kan ligga (Lundahl [2001]). Landet har dock många naturresurser, och det är troligen också inom ”mineral-energi-komplexet” (Fine & Rustomjee [1996]), inom resursintensiva sektorer som karakteriseras av medelhöga löner och låg teknologinivå, t ex järn, stål och andra metaller och inom den grafiska industrin, som man bör börja leta (Nordås [1996]). Problemet är att dessa branscher kräver investeringar, såväl i fysiskt kapital som i utbildning, för att kunna expandera.

Ett annat bekymmer är att länder med rikliga mineraltillgångar har en tendens att växa *långsammare* än andra länder som saknar naturresurser (Auty [1993, 2001]). De drabbas lätt av holländska sjukan (Corden & Neary [1982]). Valutaintäkter från råvaruexport driver upp kursen på den inhemska valutan och gör det svårt att gå över till exportprodukter med högre förädlingsvärde. Mineralförädlingsprojekt har dessutom lång utmogningsstid (Altman [2001, s 701]). Ett alternativ är då mer högteknologiska produkter med högre förädlingsvärde, i förhoppning om att denna typ av export genererar inkomster och efterfrågan på produkter som tillverkas av mer sysselsättningsskapande företag för den inhemska marknaden (Altman [2001]). Detta kräver dock ännu mer humankapital och det återstår dessutom att bevisa att en efterfrågan på

arbetsintensiva masskonsumtionsvaror verkligen genereras.

Ett av de främsta hindren för ekonomisk tillväxt i Sydafrika är brottsligheten (Ellis [1999], Steinberg [2001]). Under 1996 hade 80 procent av ett stickprov på mer än 2 000 hushåll utsatts för brott under en tvåårsperiod (Ellis [1999, s 49]). Under en femårsperiod hade två tredjedelar av invånarna i Johannesburg, 59 procent av invånarna i Durban, 55 i Pretoria och 50 i Kapstaden drabbats (Peron [1999, s 106]). Den andel av befolkningen som kände sig oskyddad ökade bland vita från 30 procent 1994 till 80 procent 1997 och bland svarta från 11 procent 1994 till 43 procent 1999 (van Rooyen [2000, s 89]).

Under 1997 begicks nästan 25 000 mord, över 52 000 våldtäkter, mer än 122 000 rån, mer än 100 000 bilstölder och 338 000 inbrott, enligt officiell polisstatistik (Peron [1999, s 104]). Sydafrika leder tillsammans med Colombia och Ryssland den internationella mordstatistiken. Speciellt våldtäktsstatistiken döljer dessutom ett betydande mörkertal. Enligt polisen begås tjugo gånger fler våldtäkter än vad som rapporteras, dvs över en miljon per år, i en befolkning med drygt 20 miljoner kvinnor. 1998 utfördes mer än 15 000 väpnade bilkapningar och 1997–98 hade två tredjedelar av alla småbutiker varit utsatta för inbrott (van Rooyen [2000, s 74–86]).

Ännu otäckare är att den långsiktiga trenden har varit stigande. Mellan 1974/75 och 1997 ökade antalet mord med 284 procent, antalet våldtäkter med 354 procent, antalet rån med 323 procent, antalet bilstölder med 385 procent och antalet inbrott med 372 procent, allt enligt officiell sydafrikansk statistik (Peron [1999, s 204–205]). I mitten av 1990-talet beräknades den kriminella ekonomin omsätta över 41 miljarder rand per år (Ellis [1999, s 50]), motsvarande nästan 10 procent av den legala BNP 1995 (South African Reserve Bank [1996, s S-100]).

Många vita poliser har börjat i privata vaktbolag. Det har varit svårt att ersätta dem med afrikaner – naturligt nog, eftersom afrikanernas erfarenheter av polisen var negativa under apartheidtiden. De man lyckats rekrytera saknar erfarenhet (Laufer [2001, s 16]). Domstolsväsendet i Sydafrika får också allt svårare att hantera alla brott. 1987 fick varje åklagare i underätterna i genomsnitt ta hand om 45 rån. Tolv år senare måste han klara av 85. Under 1996 fördes endast 11 procent av alla rapporterade brott till åtal och i endast 8 procent av fallen gick det att få en fällande dom (Schönteich [2001, s 157–158]).

Det går inte att isolera brottsligheten från arbetsmarknaden (jfr nedan). Unga människor ser att hederlighet inte lönar sig. I värsta fall finns en ”spärrhake-effekt” inbyggd i systemet (jfr Andvig & Moene [1990]). Olika människor har olika starka spärrar mot att bli brottslingar, men, allt annat lika, bör andelen brottslingar i befolkningen öka när arbetsmarknaden försämras. Antag nu att arbetsmarknaden i stället förbättras. Då bör brottsligheten sjunka, men inte säkert till samma nivå som tidigare. Nu finns det fler kriminella, också inom rättsväsendet. Därför har sannolikheten att en brottsling grips och straffas minskat. Det krävs därför en positiv förändring på arbetsmarknaden som är förhållandevis större än den tidigare försämringen för att brottsligheten skall falla tillbaka till den ursprungliga nivån. Brottsligheten skapar också lätt en ond spiral. Ökad brottslighet leder till minskade investeringar, vilket i sin tur resulterar i att BNP hålls tillbaka och därmed även sysselsättningen. Då ökar återigen brottsligheten, etc.

Att döma brottslingar till fängelsestraff har liten verkan. Gäng styr fängelserna och de intagna ges inga möjligheter till organiserad utbildning. Fängelserna blir istället ”brottsuniversitet”. Ungdomar som åker in plockas upp av gängen och deras kriminalitet konsolideras (Simpson [2001, s 127]). Enligt en rapport från

1996 återfaller inte mindre än 94 procent av alla utsläppta brottslingar i kriminalitet (Peron [1999, s 98–99]).

En tredje faktor som i framtiden kan komma att utgöra ett hot mot tillväxten är utvandringen av utbildad vit arbetskraft (van Rooyen [2000]). I sydafrikansk press publiceras mer eller mindre regelbundet enkäter om emigrationsbenägenheten (van Rooyen [2000, s 34]) under rubriker som ”74 % of Skilled SAs Ready to Quit the Country” (Sunday Times [13 september 1998]). De mera systematiska undersökningar som gjorts pekar dock på en mycket lägre emigrationsbenägenhet. Den *totala* emigrationen från Sydafrika 1994–99 var kanske 165 000 personer (van Rooyen [2000, s 31]) att jämföras med en befolkning på 38–43 miljoner (*South Africa Survey* [2001, s 48–49]), dvs endast 0,4 procent. Inte heller utvandringen av utbildad arbetskraft har hittills antagit några skräckinjagande proportioner. I en undersökning av 200 företag 1998 uppgav 41 procent att emigration inte hade lett till några som helst problem och ytterligare 26 procent att effekterna hade varit försumbara (Rogerson & Rogerson [2000]).

Detta intryck förstärks av de seriösa attitydundersökningar som gjorts. Intervjuer med 725 personer under 1998 (McDonald & Crush [2000], Mattes & Richmond [2000]) visade att 69 procent ”någon gång” hade funderat på att emigrera, men att endast 3 procent trodde att de skulle ge sig iväg under den närmaste sexmånadersperioden och 5 procent under den närmaste tvåårsperioden. Endast 6 procent hade ansökt om arbetstillstånd utomlands, 5 procent om permanent uppehållstillstånd och 3 procent om utländskt medborgarskap (Mattes & Richmond [2000]). Föreställningen om att de utbildade vita är på väg att lämna Sydafrika i stora skaror behöver alltså modifieras.

Siffrorna ger dock en statisk bild. Företagsundersökningen 1998 (Rogerson

& Rogerson [2000]) visade att 33 procent såg emigration av utbildad arbetskraft som ett "signifikant" problem medan före 1994 endast 2 procent uppfattade det så, 21 procent ansåg att problemet var försumbart och 78 procent att det inte existerade.

Framtidstron bland utbildade vita är låg (Mattes & Richmond [2000]). I en undersökning ställdes intervjupersonerna inför sexton olika indikatorer på deras livskvalitet i Sydafrika. Det antal som ansåg att situationen skulle bli värre under den närmaste femårsperioden låg klart över det antal som ansåg att de redan var missnöjda med situationen – beträffande *alla sexton* indikatorerna. Mellan 48 och 86 procent ansåg också att situationen i det land dit de i första hand kunde tänka sig att emigrera var bättre än i Sydafrika – för *femton* av sexton indikatorer. De högsta värdena (86 procent) uppmättes inte oväntat för säkerheten – den egna och familjens. Emigrationen av vit utbildad arbetskraft kan alltså mycket väl accelerera om inte brottsligheten och ekonomin utvecklas på ett sätt som uppfattas som positivt, och ökad utvandring kan lätt leda till ökade problem för näringslivet.

3. Den andra stötestenen: Ökade klassklyftor

Den andra stötestenen som den sydafrikanska drömmen måste undvika är att de ekonomiska klyftorna i samhället, och med dem de sociala spänningarna, växer. Inkomstskillnaderna mellan olika rasgrupper antog i det närmaste mytiska proportioner under apartheidtiden (Lundahl & Moritz [1996, kap 8]). Ginikoefficienten för 1978 var 0,66, den högsta för alla de 37 länder för vilka data fanns tillgängliga, och för 1993 var den 0,65. Bakom dessa rekordnivåer låg de stora diskrepanserna mellan vita och framför allt afrikanska inkomster, som en följd av rasdiskrimineringen.

Under 1990-talet har mönstret ändrats radikalt (Whiteford & van Seventer

[2000]). Ginikoefficienten 1991 var 0,68 och 1996 var den 0,69. Bakom denna till synes blygsamma ökning döljs emellertid en omfattande omfördelning mellan rasgrupperna. Denna omfördelning har inte gått till på det sätt som man kanske skulle tro. Per capitainkomsten i Sydafrika ökade med 0,8 procent per år 1991–96. Alla raser utom den vita fick det emellertid bättre, afrikaner och färgade med 4,1 procent per år och asiater med 4,7 procent (medan de vitas inkomster i snitt minskade med 0,7 procent per år). Mest intressant här är att omfördelningen framför allt har gynnat de *rikaste* 10 procenten av afrikanerna. Deras genomsnittsinkomst ökade med 17 procent medan de fattigaste 40 procenten i snitt tappade 21 procent. Inkomstskillnaderna *mellan* de afrikanska grupperna 1996 var nästan lika stora som skillnaderna i samhället som helhet. De rikaste 10 procenten svarade för mer än hälften av afrikanernas inkomster. Ginikoefficienten för enbart afrikaner ökade från 0,62 1991 till 0,66 1996.

Framväxten av stora inkomstklyftor mellan afrikaner betyder att det fortfarande finns ojämnheter i inkomstfördelningen. För 1996 förklaras dessa till två tredjedelar av skillnader *inom* respektive rasgrupp medan endast en tredjedel är att hänföra till skillnader mellan grupperna. (Tjugo år tidigare var proportionen i stort sett den omvända.) Det är också intressant att konstatera att nästan 92 procent av omfördelningen var ett resultat av den ekonomiska tillväxten medan endast 8 procent var att hänföra direkt till förluster för andra grupper. Den enda *grupp* som fick se sina totalinkomster minska var de fattigaste 80 procenten vita. Alla andra gruppers totalinkomster ökade. Den ändrade inkomstfördelningen är kopplad till förändringarna på arbetsmarknaden: 10 procent av de vita förlorade sina arbeten mellan 1991 och 1996 medan ingen annan grupp tappade över 2 procent (på den formella arbetsmarknaden). Slutsatsen blir att den tillväxt Sydafrika hade mellan

1991 och 1996 inte var förenlig med inkomstutjämnning. Vinnarna återfinns bland de rika afrikanerna medan de fattigas levnadsstandard samtidigt minskade.

Det största problemet i dagens sydafrikanska ekonomi är arbetslösheten. Mellan 1981 och 1999 förlorade den formella sektorn i ekonomin arbetstillfällena alla år utom tre: totalt sett 1,3 miljoner jobb (Arndt & Lewis [2001, s 431]). Inte ens under år med relativt hög BNP-tillväxt expanderar sysselsättningen. För att det skall gå att absorbera alla nytillkommande på arbetsmarknaden krävs en tillväxttakt på 7–8 procent (Michie & Padayachee [1998, s 629]) – och dit är det långt.

Exakt hur hög arbetslösheten är i Sydafrika är omtvistat. Enligt den ”strikt” definitionen, som kräver att en arbetslös aktivt skall ha sökt arbete under den senaste fyraveckorsperioden, och som används vid internationella jämförelser, har arbetslösheten sedan 1994 legat mellan 20 och 25 procent. Används i stället den ”utvidgade” definitionen, som inte kräver aktivt arbetssökande utan i stället frågar om en person önskar att få arbete, hamnar siffran mellan 30 och 40 procent. Arbetslösheten är högst bland afrikaner, bland kvinnor och på landsbygden. Sätillvida tyder de senaste (1998) siffrorna på en ”strikt” arbetslöshet bland afrikanerna på över en tredjedel och om istället den ”utvidgade” definitionen väljs på nästan 48 procent (Nattrass [2000, s 74]).

Arbetslösheten är kopplad till fattigdom (Bhorat & Leibbrandt [1996], Lundahl & Rapp Lundahl [1999], Bhorat m fl [2001]). Huruvida ett hushåll inkluderar någon person med löneinkomster eller ej är helt avgörande för om det hamnar under fattigdomsstrecket (de 40 procent som har de lägsta utgifterna per vuxen-ekvivalent). Skillnader i löneinkomster är den viktigaste orsaken till inkomstolikheter i dagens Sydafrika (67 procent) men nästan hälften av löneskillnaderna orsakas av att 30 procent av hushållen inte har några löneinkomster alls (Leibbrandt,

Woolard & Bhorat [2001, s 30–31]). Så länge inte sysselsättningen ökar blir det svårt att få bort klassklyftorna. Detta kan i sin tur leda till ökade krav på omfördelning i en situation där ekonomin har svårt att växa, vilket i sin tur kan försvåra tillväxtproblemet ytterligare.

Vad är det som i första hand skapar arbetslösheten? Det som diskuterats mest är lönenivån. Mellan 1970 och 1999 ökade reallönen för oskolad och halvskolad arbetskraft med 250 procent (fram till 1995 med drygt 200 procent) (Arndt & Lewis [2001, s 431]). Samtidigt sjönk (mellan 1970 och 1995) efterfrågan på denna arbetskraft med 54 procent (Bhorat & Hodge [1999, s 362]). I GEAR talas det om ”strukturerad flexibilitet” vad gäller löner och arbetsvillkor för att öka sysselsättningen. Sysselsättningselasticiteten i ekonomin brukar anges till 0,7, dvs en tioprocentig lönesänkning skulle öka sysselsättningen med 7 procent (*Restructuring* [1996, s 51–52]), men siffran har starkt ifrågasatts (Standing, Sender & Weeks, 1996, kap 6). Det som hänt med löner och sysselsättning för de utbildade kan inte heller isoleras från den motsatta polen på arbetsmarknaden. Lönenivån för högutbildade låg 1999 på 90 procent av 1970 års nivå (1995 ännu något lägre) (Arndt & Lewis [2001, s 431]), vilket motsvarades av en efterfrågeökning 1970–95 på 265 procent (Bhorat & Hodge [1999, s 362]). Det är alltså tydligt att en strukturförändring är på gång inom det sydafrikanska näringslivet (Maziya [2001, s 217]) och att det är den oskolade arbetskraften – de mest utsatta – som får ta stötarna.

Huruvida lönesänkningar för oskolad arbetskraft skulle öka sysselsättningen är tvivelaktigt. Botemedlet heter snarare skolgång. De som saknar utbildning söker inte några jobb på den formella arbetsmarknaden och de som har mindre än sekundärutbildning har svårt att få några. Inte minst gäller detta de nytillträdande på arbetsmarknaden (Bhorat & Leibbrandt [2001, s 118, 123, 128]).

Arbetsmarknaden och ekonomin i stort kommer också att i framtiden påverkas av den ökande incidensen av HIV och AIDS. Frågan är bara vilka konsekvenserna kommer att bli. Sydafrika befinner sig bara i början av epidemin (Whiteside & Sunter [2000, s 84]). Osäkerhetsfaktorerna är många. Det är emellertid troligt att de ekonomiska och sociala klyftorna kommer att växa.

Ungefär 13 procent av befolkningen beräknas vara HIV-positiv (1998) och denna siffra kommer att öka – i absoluta tal troligen till över 6 miljoner 2010 (Whiteside & Sunter [2000, s 53–54]). AIDS har drastiskt ändrat åldersmönstret i mortaliteten. Runt 40 procent av alla dödsfall mellan 15 och 49 år, 25 procent av alla dödsfall bland vuxna och 20 procent av alla dödsfall 2000 tros vara relaterade till HIV/AIDS (Dorrington m fl [2001, s 6–7]). Siffran lär växa fram till 2010 tills den blir dubbelt så hög som antalet dödsfall av andra orsaker. Mellan 4 och 7 miljoner kommer att ha dött i AIDS mellan 2000 och 2010. De högsta dödstaten kommer då att återfinnas i åldrarna 0–4 och 25–50. Redan år 2000 var dödligheten för kvinnor i åldern 25–29 mer än tre gånger så hög som 1985 (Dorrington m fl [2001, s 21, 23, 27]). Antalet moderlösa barn under 15 år uppgår idag till 309 000. För 2010 beräknas siffran bli 2 miljoner (Whiteside & Sunter [2000, s 68–69]). Den förväntade livslängden har sjunkit från 63 år 1996 till ca 55 år 1999 och beräknas 2010 ha gått ner ytterligare, till 48 år (Whiteside & Sunter [2000, s 77]).

Vilka blir då de ekonomiska följderna av en ökning av HIV/AIDS? Utgifterna för hälso- och sjukvård och för omhändertagande av anhöriga till offren kommer att öka – såväl de offentliga som de privata – i en situation där skatteunderlaget minskar. De föräldralösa barnen kommer att få problem både med skolgången och med uppbyggandet av den sociala kompetens som normalt kommer via fa-

miljen. Deras chanser att få tillträde till arbetsmarknaden reduceras drastiskt och kriminalitet framstår då lätt som ett alternativ som är överlägset oregelbundet och låglönat arbete inom den informella ekonomin (Whiteside & Sunter [2000, s 96]). Detta leder i sin tur till ökade utgifter för brottsförebyggande åtgärder och brottsbekämpning.

Det finns ett par simuleringsstudier om de ekonomiska effekterna av HIV/AIDS i Sydafrika (Arndt & Lewis [2000, 2001]). AIDS sänker tillväxttakten varje år så att 2010 den reala BNP kommer att ligga 20 procent under vad den skulle ha varit utan AIDS. Samtidigt minskar befolkningen, men inte tillräckligt för att ge de överlevande högre genomsnittsinkomster än om inte epidemin hade funnits. BNP per capita kommer att ligga 8 procent under det AIDS-fria fallet. Räknar man bort de omläggningar av utgiftsmönstret som direkt betingas av HIV/AIDS, för att få en grov uppfattning om välfärdseffekterna (privat och offentlig konsumtion samt investeringar) blir skillnaden ännu större: 24 respektive 13 procent. HIV/AIDS kommer också att påverka sysselsättningen, främst inom sektorer som tillverkar investeringsvaror. Dessa sektorer använder relativt mycket utbildad och halvskolad arbetskraft. Även utbudet av arbetskraft kommer att minska, men efterfrågan kommer troligen att sjunka ännu mer, såvida inte lönenivån sjunker tillräckligt.¹ Arbetslösheten ökar därför absolut sett medan den procentuellt hamnar på ungefär samma nivå som i det scenario där HIV/AIDS inte existerar.

Simuleringarna förutsätter att inget görs. Regeringen har anklagats just för detta. Mbekis åsikter om AIDS och förbindelsen mellan HIV och AIDS har varit minst sagt luddiga och han har anklagats

¹ Simuleringarna förutsätter att reallönen för utbildad och halvskolad arbetskraft förblir konstant.

för att luta sig på teorier som är utrensade av forskningen (Mathebe [2001, s 170–177]). Mer specifikt har man på regeringshåll hävdat att behandling av gravida HIV-positiva mödrar för att hindra att fostren smittas är ”kostnadsineffektiv” eller att man ”inte har råd” med den. Detta är rent nonsens. De studier som finns pekar klart på att en relativt kort kur kommer att få dramatiska effekter, och staten skulle göra en finansiell besparing genom att införa en systematisk behandling. Den enda möjliga slutsatsen blir därför att ”antingen har man inte gjort den ekonomiska kalkylen på rätt sätt, eller så har man beslutat att inte behandla de HIV-positiva barnen – vilket är det?” (Natrass [2001, s 11]).

4. Den tredje stötestenen: Politiken

Den tredje potentiella stötestenen för den sydafrikanska drömmen är politiken. Ända sedan valet 1994 har farhågor vädrats om att ANC skulle lyckas få två tredjedels majoritet i parlamentet, vilket i sin tur skulle göra det möjligt att ändra konstitutionen så att oppositionen neutraliseras. Detta, menar kritikerna, skulle vara förödande för demokratin och jämna vägen för den typ av korrupt enpartistat som fått så olyckliga politiska och ekonomiska konsekvenser i många länder i Afrika (Lodge [1999, kap 6]). Övriga partier (med undantag för Inkhata, som dock inte spelar någon roll utanför KwaZulu/Natal) förmår emellertid inte attrahera väljare bland afrikanerna.

Enda sättet att få till stånd en mer effektiv politisk opposition skulle då vara att ANC splittras. På ett sätt är ANC en onaturlig politisk gruppering. Den bildades i opposition mot rasåtskillnadspolitik. Inom partiets ram ryms en lång rad åsikter, från maoistiska till traditionellt liberala, naturligt nog, eftersom ANC med tiden förmådde samla det mesta av den anti-apartheidopposition som fanns i Sydafrika. Detta var en styrka under apart-

heidtiden, men i framtiden kan det lätt bli en svaghet.

Som Hermann Giliomee och Charles Simkins [1999, s 24] har påpekat, är hoppet om att ANC skall kunna åstadkomma en varaktig förbättring av majoritetens levnadsstandard det som håller partiet samman. Målet är att afrikanerna skall få samma materiella standard som de vita. Här vilar en tung börda på Mbeki, och det är långt ifrån säkert att det går att förverkliga målsättningen. ANC verkar ha underskattat den tid som kommer att krävas. Ekonomin växer inte alltid tillräckligt snabbt för att per capitainkomsten skall öka. För att inte glappet mellan aspirationer och verklighet skall bli för stort kommer troligen de ansvariga politikerna att tvingas revidera tidshorizonten. Afrikanen har väntat länge, och det är inte omöjligt att han tvingas fortsätta sin väntan.

Till tillväxtproblemet kommer fördelingsproblemet. Det är inte de mest behövande som har fått se sin levnadsstandard påtagligt förbättrad, utan de afrikaner som redan hade det förhållandevis bra. Denna växande klyfta kan lätt driva fram krav på en mer aktiv omfördelning, av en i det närmaste statisk kaka. Skatterna skulle behöva höjas och progressiviteten i skattesystemet skärpas. Alternativt kommer budgetunderskottet att öka, och detta går stick i stäv med ANC:s önskan att sända signaler om att regeringen för en näringslivsvänlig och stabil ekonomisk politik som skapar förutsättningar för framgångsrika investeringar och tillväxt.

Faran har klart insetts av de ledande kretsarna inom ANC, och partiet har gjort klart att man vill undvika en sådan politisk kurs. Detta öppnar emellertid dörren för grupper som har motsatt åsikt. I sin bok *When Mandela Goes* har Lester Venter [1997] målat upp ett skräckscenari, där till valet 2004 ett ”African Labour Party” har brutit sig ur ANC, tar över makten och sätter igång en populistisk omfördelningspolitik som stryper tillväxten, får de utbildade att emigrera och stäl-

ler till socialt och politiskt kaos.

Detta scenario går dock inte att ta på allvar. Det finns inga tecken som pekar på att en fragmentering av ANC skulle vara nära förestående. ”Så länge ANC ses som ’det afrikanska folkets parlament’ finns det inga utsikter till att det skulle splittras upp i sina socioekonomiska beståndsdelar” (Giliomee & Simkins [1999, s 25]). Å andra sidan kan det lätt knaka i fogarna om ekonomin fortsätter att gå trögt och medvetenheten ökar om att den enda grupp som har fått det klart bättre är en grupp som redan tidigare hade det förhållandevis bra. Retoriken måste ledsagas av konkreta framsteg, inte minst minskade klyftor mellan olika grupper.

Faran för en populistisk politik, där omfördelningen äger rum på tillväxtens bekostnad, ligger snarare inom ett fortsatt sammanhållet ANC. Just för att undvika att de sprickor som redan börjat uppträda vidgas kan det bli nödvändigt att lägga om kursen på den ekonomiska politiken. Mbeki är i långa stycken en produkt av ANC:s traditioner. Han har ”socialiserats in i dem” (Mathebe [2001]). Han är ingen radikal utan en förvaltare av just dessa traditioner, bland vilka ingår pragmatiska konsensuslösningar. Partiet lyckades gå över från den socialistiska retorik som präglade de tidiga ideologiska och politiska dokumenten, t ex *The Freedom Charter*, till en av marknadsekonomi och avregleringar genomsyrad ekonomisk politik. För denna omsvängning gick det att få majoritet, men det gäller att leverera de ökade inkomsterna. Frihandel ökar konkurrenstrycket, privatisering av statsföretag leder lätt till minskad personalstyrka, och ökad flexibilitet på arbetsmarknaden ökar konkurrensen om jobben och sätter press på lönenivån. Detta måste kompenseras av något.

RDP var ett ”internt” resultat av konsensuspolitiken. COSATU och kommunisterna fick en fördelningspolitik i utbyte mot att ANC:s ledarskap fick marknadsföra tillväxten som en förutsättning

för utvecklingen. Ingen grupp inom ANC har den obestridda makten, utan balans mellan de olika fraktionerna är nödvändig (Lodge [1999, s 4–5, 11]). Annars kan stämningarna lätt svänga och det kan bli svårt att hålla emot krav på en mer aktiv interventions- och fördelningspolitik från COSATU och kommunisterna. Fackföreningarna har ingen önskan att arbetsmarknaden skall bli mer flexibel. De bryr sig om dem som redan är inne, inte om dem som står utanför. Kommunistpartiet har i sin tur redan anklagat Mbeki för att ha offrat de sociala målsättningarna i RDP på det stabiliseringens altare som byggdes upp i GEAR (Hadland & Rantao [1999, s 137–142]), och Mbeki själv har betonat att Sydafrika i realiteten hittills har bestått av ”två nationer”, att hudfärg och fattigdom är starkt korrelerade och att detta tillstånd inte kan få fortsätta (Mbeki [1998, kap 9], Mathebe [2001, s 78]). Både COSATU och kommunisterna ser gärna en mer aktiv fördelningspolitik, en politik som dock lätt kan hämma investeringsviljan och bromsa tillväxten och därigenom bli självförstörande. Den ökade omfördelningen företas utifrån en krympande kaka och bidrar i sin tur till att krympningstakten ökar.

5. Slutsatser

Det är inte troligt att Thabo Mbeki skall kunna förverkliga sin dröm om en afrikansk renässans under den närmaste framtiden. Tillväxten i den sydafrikanska ekonomin har varit både låg och ojämn sedan regimskiftet 1994. Det räcker inte att regeringen för en ansvarsfull ekonomisk politik. Tillväxt kräver också marknader. På hemmaplan har det varit trögt och det har visat sig svårt att hitta komparativa fördelar som inte kräver investeringar och utbildning. Den höga kriminaliteten håller investeringsviljan nere. Utvandring av utbildad arbetskraft har hittills inte varit något större problem, men kan bli det i framtiden.

Förverkligandet av den sydafrikanska drömmen kan också omintetgöras av växande ekonomiska och sociala klyftor. Under apartheidtiden befann sig Sydafrika i den absoluta världstoppen vad gällde skillnader mellan rika och fattiga – mellan raserna. Detta håller nu på att ändras. Ett nytt gap håller dock på att växa fram, mellan rika och fattiga afrikaner. Inkomsterna utjämnas inte på det sätt som drömvisionen förutser. Fattigdomen är i sin tur starkt kopplad till arbetslösheten. De som står utanför den reguljära arbetsmarknaden har svårast att klara sig. Huruvida ökad löneflexibilitet kan lösa problemet är tveksamt. Snarare är det utbildning som är nyckeln till ett arbete. HIV och AIDS är ytterligare en faktor som troligen kommer att öka såväl arbetslösheten som inkomstklyftorna.

Slutligen kan den politiska utvecklingen själv komma att bromsa välståndsökningen. Kritiker har pekat på risken att ANC kan bli ett monolitiskt korrupt regeringsparti utan någon opposition som balanserar det. ANC kan också avsöndra en grupp som kommer att driva på i riktning mot en mer populistisk omfördelningspolitik, vilket kan framkalla negativa reaktioner hos investerarna och därigenom bromsa tillväxten, men detta verkar inte speciellt troligt, åtminstone inte under den närmaste framtiden. Risken är snarare att, i en situation där ekonomin växer långsamt och drömmen inte förverkligas, partiledningen i sin strävan att hålla ihop en mycket heterogen koalition frestas att lägga om politiken i mer populistisk riktning och härigenom förstärker stagnationen.

Det är svårt att sia om vart Sydafrikas ekonomi kommer att gå under den närmaste framtiden. Det är knappast troligt att någon katastrof kommer att inträffa. Faran ligger snarare i stagnation under lång tid. Det går inte att skjuta upp omfördelningen hur länge som helst och det går inte att bara leverera styckevis. Förr eller senare kommer facit att göras upp.

Under överskådlig framtid är det tillväxten som är nyckeln till ökat välbefinnande. Växer ekonomin är det lättare att motverka ökande klyftor och undvika en olycklig politisk utveckling, men Sydafrika har ännu inte hittat det undermedel som kommer att få hjulen att snurra avsevärt snabbare än idag. Kanske måste medborgarna ställa in sig på att det inte blir dagens, utan först framtida, generationer som kommer att få se den sydafrikanska drömmen förverkligas.

Referenser

- ANC (African National Congress), [1994], *The Reconstruction and Development Programme*, Umanyano Publications, Johannesburg.
- Andvig, J C & Moene, K O, [1990], "How Corruption May Corrupt", *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol 13, s 63–76.
- Arndt, C & Lewis, J D, [2000], "The Macro Implications of the HIV/AIDS Epidemic: A Preliminary Assessment", *South African Journal of Economics*, vol 68, s 856–887.
- Arndt, C & Lewis, J D, [2001], "The HIV/AIDS Pandemic in South Africa: Sectoral Impacts and Unemployment", *Journal of International Development*, vol 13, s 427–449.
- Altman, M, [2001], "Employment Promotion in a Minerals Economy", *Journal of International Development*, vol 13, s 691–709.
- Auty, R M, [1993], *Sustaining Development in Mineral Economies, the Resource Curse Thesis*, Routledge, London & New York.
- Auty, R M (red), [2001], *Resource Abundance and Economic Development*, Oxford University Press, Oxford.
- Bhorat, H & Hodge, J, [1999], "Decomposing Shifts in Labour Demand in South Africa", *South African Journal of Economics*, vol 67, s 348–80.
- Bhorat, H & Leibbrandt, M, [1996], "Understanding Unemployment: The Relationship between the Employed and the Jobless", i Baskin, J (red), *Against the Current: Labour and Economic Policy in South Africa*, Ravan Press, Johannesburg.
- Bhorat, H & Leibbrandt, M, [2001], "Model-

- ling Vulnerability and Low Earnings in the South African Labour Market”, i Bhorat, H, Leibbrandt, M, Maziya, M, Van der Berg, S & Woolard, I, *Fighting Poverty: Labour Markets and Inequality in South Africa*, UCT Press, Lansdowne.
- Bhorat, H, Leibbrandt, M, Maziya, M, Van der Berg, S & Woolard, I, [2001], *Fighting Poverty: Labour Markets and Inequality in South Africa*, UCT Press, Lansdowne.
- Corden, W M & Neary, J P, [1982], ”Booming Sector and De-industrialisation in a Small Open Economy”, *Economic Journal*, vol 92, s 825–848.
- Corrigan, T, [1999], *Mbeki: His Time Has Come. An Introduction to South Africa's New President*, South African Institute of Race Relations, Johannesburg.
- Department of Finance, [1996a], *Growth, Employment and Redistribution: A Macroeconomic Strategy*, Pretoria.
- Department of Finance, [1996b], *Growth Employment and Redistribution: A Macroeconomic Strategy (Appendices)*, Pretoria.
- Dorrington, R, Bourne, D, Bradshaw, D, Laubscher, R & Timæus, I M, [2001], *The Impact of HIV/AIDS on Adult Mortality in South Africa*, South African Medical Research Council, Tygerberg.
- Ellis, S, [1999], ”The New Frontiers of Crime in South Africa”, i Bayart, J-F, Ellis, S & Hibou, B (red), *The Criminalization of the State in Africa*, James Currey, Oxford.
- Fine, B & Rustomjee, Z, [1996], *The Political Economy of South Africa. From Minerals-Energy Complex to Industrialisation*, Hurst, London.
- Giliomee, H & Simkins, C, [1999], ”The Dominant Party Regimes of South Africa, Mexico, Taiwan and Malaysia: A Comparative Assessment”, i Giliomee, H & Simkins, C (red), *The Awkward Embrace: One-Party Domination and Democracy*, Tafelberg, Cape Town.
- Hadland, A & Rantao, J, [1999], *The Life and Times of Thabo Mbeki*, Zebra Press, Rivonia.
- Holden, M, [2001], ”Trade Policy in a Liberalizing Economy”, *Journal of International Development*, vol 13, s 711–723.
- Hunt, J & Lascaris, R, [1998], *The South African Dream*, Zebra Press, Halfway House.
- Laufer, S, [2001], ”The Politics of Fighting Crime in South Africa Since 1994”, i Steinberg, J (red), *Crime Wave. The South African Underworld and its Foes*, Witwatersrand University Press, Johannesburg.
- Leibbrandt, M, Woolard, I & Bhorat, H, [2001], ”Understanding Contemporary Household Inequality in South Africa”, i Bhorat, H, Leibbrandt, M, Maziya, M, Van der Berg, S & Woolard, I, *Fighting Poverty: Labour Markets and Inequality in South Africa*, UCT Press, Lansdowne.
- Lodge, T, [1999], *South African Politics Since 1994*, David Philip Publishers, Cape Town & Johannesburg.
- Lundahl, M, [2001], ”Can South Africa Break the Deadlock?”, i Lundahl, M (red), *From Crisis to Growth in Africa?*, Routledge, London & New York.
- Lundahl, M & Moritz, L, [1996], *Det nya Sydafrika: Ekonomi och politik efter apartheid*, SNS Förlag, Stockholm.
- Lundahl, M & Rapp Lundahl, C, [1999], ”Syselsättning och tillväxt i Sydafrika inför millennieskiftet”, *Ekonomisk Debatt*, årg 27, nr 7, s 391–402.
- Marais, H, [2001], *South Africa. Limits to Change: The Political Economy of Transition*, Andra upplagan, Zed Books, London & New York.
- Mathebe, L, [2001], *Bound by Tradition: The World of Thabo Mbeki*, University of South Africa, Pretoria.
- Mattes, R & Richmond, W, [2000], ”The Brain Drain. What Do Skilled South Africans Think?”, *Africa Insight*, vol 30, no 2, s 10–20.
- Maziya, M, [2001], ”Contemporary Labour Market Policy and Poverty in South Africa”, i Bhorat, H, Leibbrandt, M, Maziya, M, Van der Berg, S & Woolard, I (red), *Fighting Poverty: Labour Markets and Inequality in South Africa*, UCT Press, Lansdowne.
- Mbeki, T, [1998], *Africa: The Time has Come*, Tafelberg, Cape Town.
- McDonald, D A & Crush, J, [2000], ”Understanding Skilled Migration in Southern Africa”, *Africa Insight*, vol 30, no 2, s 3–9.
- Michie, J & Padayachee, V, [1998], ”Three Years after Apartheid: Growth, Employment and Redistribution?”, *Cambridge Journal of Economics*, vol 22, s 623–635.
- Ministry in the Office of the President, [1996], *Towards a National Infrastructural Investment Framework*, Second Draft, 25 March, Pretoria.

- Mulemfo, M M, [2000], *Thabo Mbeki and the African Renaissance. The Emergence of a New African Leadership*, Actua Press, Pretoria.
- National Treasury, Republic of South Africa, [2001], *Budget Review*, 21 February, Pretoria.
- Nattrass, N, [2000], "The Debate About Unemployment in the 1990s", *Studies in Economics and Econometrics*, vol 24, s 73–90.
- Nattrass, N, [2001], *Ethics, Economics and AIDS Policy in South Africa*, Inaugural Lecture 30 May, School of Economics, University of Cape Town
- Nordås, H K, [1996], "South African Manufacturing Industries – Catching Up or Falling Behind", *Journal of Development Studies*, vol 32, s 715–733.
- Peron, J, [1999], *Die, the Beloved Country?*, Lilburne Press, London.
- Republic of South Africa, Department of Finance, [1997], *Economic Indicators*, 20 December, Pretoria.
- Republic of South Africa, Department of Finance, [1999], *Economic Indicators*, October, Pretoria.
- Republic of South Africa, Department of Finance, [2000], *Economic Indicators*, December, Pretoria.
- Republic of South Africa, National Treasury, [2001a], *Economic Indicators*, June, Pretoria.
- Republic of South Africa, National Treasury, [2001b], *Economic Indicators*, September, Pretoria.
- Republic of South Africa, Department of Finance, [2001c], *Economic Indicators*, December, Pretoria.
- Restructuring the South African Labour Market*, [1996], *Report of the Commission to Investigate the Development of a Comprehensive Labour Market Policy*, CTP Book Printers, Cape Town.
- Rogerson, C M & Rogerson, J M, [2000], "Dealing in Scarce Skills. Employer Responses to the Brain Drain in South Africa", *Africa Insight*, vol 30, no 2, s 31–40.
- Schönteich, M, [2001], "The South African Prosecution Service", i Steinberg, J (red), *Crime Wave. The South African Underworld and its Foes*, Witwatersrand University Press, Johannesburg.
- Simpson, G, [2001], "Shock Troops and Bandits: Youth, Crime and Politics", i Steinberg, J (red), *Crime Wave. The South African Underworld and its Foes*, Witwatersrand University Press, Johannesburg.
- South African Reserve Bank, [1996], *Quarterly Bulletin*, No 200, June, Pretoria.
- South African Reserve Bank, [2002], <http://www.resbank.co.za/Economics/rates.html>, 4 February.
- Standing, G, Sender, J & Weeks, J, [1996], *Restructuring the Labour Market: The South African Challenge*, International Labour Office, Geneva.
- Steinberg, J (red), [2001], *Crime Wave. The South African Underworld and its Foes*, Witwatersrand University Press, Johannesburg.
- Sunday Times*, [1998], 13 September 1998.
- van Rooyen, J, [2000], *The New Great Trek. The Story of South Africa's White Exodus*, Unisa Press, Pretoria.
- Venter, L, [1997], *When Mandela Goes: The Coming of South Africa's Second Revolution*, Doubleday, London.
- Whiteford, A & Van Seventer, D E, [2000], "South Africa's Changing Income Distribution in the 1990s", *Studies in Economics and Econometrics*, vol 24, s 7–30.
- Whiteside, A & Sunter, C, [2000], *AIDS: The Challenge for South Africa*, Human & Rousseau, Tafelberg, Cape Town.